

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛАДУ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1935 Р.) ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ХАРАКТЕР УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

Перебудова політичного ладу Польщі на засадах авторитаризму розглядається у даному дослідженні як один із головних факторів політики нормалізації українсько-польських відносин (1935-1939 рр.). Аналізується також специфіка функціонування політичних інститутів у період трансформації політичного режиму.

Ключові слова: політичний режим, нормалізація, конституція, влада, політичні інститути.

Перестройка политического строя Польши на принципах авторитаризма рассматривается в данном исследовании как один из главных факторов политики нормализации украинской-польских отношений (1935-1939 гг.) Анализируется также специфика функционирования политических институтов в период трансформации политического режима.

Ключевые слова: политический режим, нормализация, конституция, власть, политические институты.

Alteration of Poland political system on principles of authoritarianism as one of main factors of normalization policy of Ukrainian-Polish relations (1935-1939) is examined in this research. Specific of functioning of political institutes in a period of the political mode transformation is analysed.

Key words: political mode, normalization, constitution, power, political institutes.

Актуальність проблеми. Одним із пріоритетів зовнішньої політики є відносини із державами-сусідами. Традиція українсько-польських відносин має тривалу та суперечливу історію. Особливо цінним для сучасності є досвід українсько-польських відносин багатого на епохальні події ХХ ст., зокрема міжвоєнного періоду. Для влади та громадськості обох країн тестом на зрілість стануть правильні висновки з цього досвіду з відповідною корекцією на зовнішньополітичні курси держав та характер взаємин між народами. Для політичної теорії і практики цінним також є досвід функціонування і характер взаємовідносин державної влади та інших політичних інститутів у період трансформації політичного режиму. Водночас у контексті розбудови партійно-політичної системи Української держави не втрачає актуальності дослідження політичної природи та специфіки діяльності українських політичних партій Західної України міжвоєнного періоду.

Ступінь дослідженості проблеми. Окремі аспекти розглянутої проблематики досліджувалися рядом українських та польських науковців, зокрема Ю. Сливкою [9], Л. Зашкільняком [4], О. Зайцевим [3], І. Федиком [10], А. Ајненкіел [11], Р. Касзмареком [13], Р. Торзецьким [15] тощо. Однак у даному контексті (перебудова політичного ладу Польщі на засадах

авторитаризму розглядається як фактор політики нормалізації українсько-польських відносин) питання досліджується вперше. Також у запропонованому дослідженні політика «нормалізації» українсько-польських відносин 1935-1939 рр. розглядається як інструментарій для аналізу специфіки функціонування політичних інститутів у період трансформації політичного режиму.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття напрямку трансформації політичного ладу Польщі та з'ясування її впливу на характер відносин між польською владою та організованим українським громадянством, дослідження причин невдачі політики «нормалізації» українсько-польських стосунків, а також аналіз специфіки функціонування політичних інститутів у період трансформації політичного режиму.

Серед головних факторів, що вплинули на характер українсько-польських відносин, були зміни у державному устрої Польщі у напрямку ліквідації демократичного парламентаризму. Нова конституція ІІ Речі Посполитої, підписана президентом І. Мосьціцьким 23 квітня 1935 р., зосереджувала владу в руках Президента, різко обмежуючи повноваження сейму, чисельність якого скорочувалася більш ніж удвічі. Згідно з Конституцією, Президент призначав Прем'єр-міністра, а за пропозицією останнього –

міністрів, скликав і розпускав сейм і сенат, був верховним головнокомандувачем збройних сил, наділявся прерогативою видання різних актів без попереднього погодження з прем'єром, за свої дії відповідав лише «перед Богом і історією». Повноваження сенату, вирішальний вплив на формування якого мав Президент, зросли порівняно з повноваженнями сейму. Обрання Президента відбувалося на зборах виборців, які склалися з 80-ти осіб, серед яких 5 найвищих посадових осіб держави, 50 виборців від сейму та 25 виборців від сенату [5, с. 480]. Чинний Президент мав право вносити свою кандидатуру на найвищу державну посаду. В розділі «Держава» вже не використовувався термін суверенітету народу, а лише держави як спільного блага громадян, на чолі якої стояв Президент [13, с. 245].

Нова конституція, по суті, завершила процес перебудови устрою Польщі (що розпочався після травневого перевороту 1926 р. маршала Ю. Пілсудського та встановлення режиму «санації») на авторитарних засадах. Вона запровадила надзвичайну роль державної влади, якій підпорядковувалися усі громадянські інститути. Ідея суверенітету народу була замінена ідеологією, що базується на засадах елітарності влади.

Новий виборчий закон (ординація) затверджений сеймом у червні 1935 р., теж мав антидемократичний характер. Саме він, як слушно зауважує львівський історик Олександр Зайцев, став «безпосереднім поштовхом до «нормалізації». Адже, згідно з новим виборчим законодавством, з кожного округу до сейму обиралися два послы з чотирьох кандидатів. Ці чотири кандидатури виставлялися на окружних передвиборчих зібраннях, куди входили представники місцевих органів влади, торговельно-промислових палат, професійних спілок та делегати кожних п'ятисот виборців даного округу. Президент отримав право призначати третину сенаторів, решта обиралася колегами виборців, що склалися з числа заслужених громадян (кавалерів польських орденів, випускників вищих навчальних закладів, представників органів самоврядування) [12, с. 225]. Очевидно, що таке законодавство давало можливість правлячим колам відсіювати небажаних кандидатів у послы та сенатори, позбавляючи тим самим опозиційні партії, тим паче українські, будь-яких шансів сформувати значне парламентське представництво. У цих умовах ефективність опозиційної легальної боротьби зводилася нанівець.

Легальні українські політичні партії постали перед дилемою: позбутися можливостей проводити своїх представників у парламент, а, отже, втратити серйозні важелі впливу на вирішення українських питань у загальнодержавному масштабі, або все ж таки домогтися сформування свого парламентського представництва, пішовши на угоди з польським урядовим табором. Виходячи з цих обставин, керівництво найвпливовішої на західноукраїнських теренах партії – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), для якого парламентська боротьба була однією з основних форм діяльності, почало схилитися до порозуміння з поляками.

Можливість порозуміння між галицькими українцями та польським режимом «санації» робила допустимою за певних умов так звана «федералістична»

концепція (доктрина «прометеїзму») правлячого режиму щодо вирішення питань національних меншин, яка допускала, принаймні на словах, збереження за українцями їх культурної самобутності та перетворення українців (мова йшла про галицьких українців) не у поляків, а у громадян Польської держави (землі великої України мали творити окрему державу).

В основі нормалізаційної угоди 1935 р. лежав виборчий компроміс. Згідно нього у кожному з 15-ти округів Східної Галичини на виборах, що були призначені на вересень 1935 р., до сейму мав бути обраний один українець та один поляк. Уряд зобов'язувався забезпечити підтримку українським кандидатам на передвиборчих зібраннях. УНДО ж, у свою чергу, повинно було закликати українських виборців голосувати за двох перших кандидатів – як українського, так і польського. Домовленість також передбачала необхідність попереднього узгодження українських кандидатур із владою [2, 1936, 10 грудня].

Таким чином, УНДО ціною певних поступок дістало змогу сформувати своє парламентське представництво. Однак цим «нормалізаційна» домовленість не вичерпувалася. Умовою порозуміння була низка взаємних вимог, які сторони висували одна одній. Зокрема УНДО заявляло, що максимальною метою партії в межах II Речі Посполитої є територіальна автономія західноукраїнських земель. Варто зазначити, що на початковому етапі «нормалізації» УНДО вирішило не наполягати на негайному виконанні цієї вимоги, висловлюючи сподівання, що внаслідок порозуміння питання автономії стане і для поляків «реальною потребою внутрішнього життя польської держави» [8, с. 10].

Поряд з тим націонал-демократи висували програму-мінімум, тобто низку конкретних вимог до уряду, що потребували невідкладного вирішення. Ці вимоги стосувалися різних політичного, господарсько-економічного та культурного-освітнього життя українців у Польській державі. Вони були висловлені у вигляді так званих «постулатів», що склалися з 18-ти пунктів.

Умовою порозуміння була також низка вимог польської влади до української сторони. По-перше, визнання максимальною метою в межах Польщі автономії західноукраїнських земель, тобто погодження, принаймні тимчасове, з фактом польського панування на Західній Україні (Нагадаємо, до 1932 р. (IV з'їзд партії) УНДО стояло на позиціях невизнання правомірності польського панування). Адже доктрина «прометеїзму», на основі якої відбувалося українсько-польське порозуміння, робила таке визнання неминучим. По-друге, українські парламентарі, обрані до сейму в результаті виборчого компромісу, зобов'язувалися голосувати за бюджет та інші важливі законопроекти, пропоновані урядом, тобто займати провладну позицію.

Режим «санації» відчував певну слабкість (особливо після смерті Ю.Пілсудського у травні 1935 р.) і потребував політичних союзників. Адже значна частина польської громадськості та політикуму негативно ставилася до нової конституції і виборчого закону, маючи намір бойкотувати наступні вибори. За цих умов нехтувати електоратом Західної України уряд не міг. (Нагадаємо, що виборчий компроміс передбачав активну участь українців у виборах). Також «санаційний»

режим мав потребу у підтримці майбутніх українських послів і сенаторів під час голосування за важливі урядові законопроекти. Окрім того, правлячі кола були зацікавлені у союзі саме «національних меншостей з польською державою» [1, с. 65]. Такий союз виступав гарантією стабільного розвитку II Речі Посполитої та сприяв формуванню їй іміджу держави, що толерантно ставиться до національних меншин. Адже міжнародна обстановка та ймовірність збройних конфліктів, що можуть призвести до перекроювання політичної карти світу, загострювали проблему українських етнічних територій у Польщі. Режим «санації» не хотів ні з ким ділитися контролем над вирішенням цієї проблеми. Бачимо, що польський уряд був «схильний до угоди не менше, ніж УНДО» [15, с. 147], адже від «нормалізації відносин вигравали обидві сторони» [2, 1936, 10 грудня].

Вибори до сейму Другої Речі Посполитої 4-ї каденції відбулися 8 вересня 1935 р. В них взяло участь 46,5 % усіх виборців держави [12, с. 232]. В Західній Україні голосувало 50 % виборців [7, с. 189]. Таким чином, частина української громадськості своєю участю у виборах задекларувала підтримку «нормалізаційному» курсові УНДО. Як і перед-бачалося, у кожному окрузі Сх. Галичини (за винятком одного) було обрано до сейму одного поляка та одного українця. В результаті УНДО отримало 13 сеймових мандатів, УНО – 1. Сенаторами стали 4 члени УНДО та 1 член УНО [3, с. 80].

Отже, виборчий компроміс, як складова частина «нормалізаційної» угоди, дав можливість українцям сформуванню своєї парламентської репрезентації. З іншого боку, залучення УНДО як найпотужнішої української політичної партії, а отже і значної частини українського електорату до виборів в умовах низького рівня активності виборців у межах етнічної Польщі можна вважати значним успіхом урядового табору.

Українська парламентарна репрезентація, дотримуючись умов «нормалізаційної» угоди, підтримувала усі важливі законопроекти уряду. Чи були адекватними дії польської сторони? У лютому 1936 р. Комітет у справах національностей розглянув «нормалізаційні» постулати УНДО і вирішив частково задовольнити їх [9, с. 240]. 12 березня 1936 р. міністр внутрішніх справ Польщі В. Рачкевич, а 17 квітня того ж року прем'єр-міністр Зиндрам-Косцялковський заявили про позитивне ставлення до українського питання [6, с. 221]. Однак далі обіцянок польські можновладці не пішли. У грудні 1936 р. УПР надіслала польському урядові доповідну записку під назвою «Криза нормалізації польсько-українських відносин». Цей документ містив детальний перелік усіх дій, як польської, так і української сторони, спрямованих на реалізацію «нормалізаційних» домовленостей. Із аналізу змісту доповідної записки випливало, що задоволено було лише окремі вимоги УНДО і то частково. У цілому ж політика дискримінації українців продовжувалася. Запровадження української мови в офіційних установах блокувалося. Колонізаційна акція на українських землях тривала. Більшість українських господарських установ і надалі залишалася обмеженою в державних інвестиціях. Влада також не визнавала

українського народу як єдиного, самостійного організму, намагаючись запобігти культурній інтеграції регіонів Західної України. Зокрема, було «поглиблено» так званий «Сокальський кордон» між Галичиною та Волиню. На Лемківщині підтримувалася діяльність москвофілів та прихильників ідеї етнічної само бутності лемків. До того ж впровадження в життя урядових актів щодо «нормалізаційної» політики у багатьох випадках гальмувалося місцевою адміністрацією.

Для української громадськості ставало щораз зрозумілішим, що урядові кола трактували «нормалізаційну» угоду примирення українців зі своїм неправопорядним становищем у польській державі. Відмова від опозиційної боротьби була сприйнята як зречення у правах. Сам факт порозуміння польська влада вважала різнозначним ліквідації українства як політичного чинника. Ставало очевидним, що уряд не мав наміру створення українцям нормальних умов для повноцінного розвитку усіх сфер суспільного життя.

9 грудня 1938 р. УПР, виконуючи рішення ЦК УНДО від 7 травня 1938 р., внесла на розгляд сейму «Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі», що передбачав надання територіальної автономії західноукраїнським землям у межах Станіславівського, Тернопільського, Волинського, більшої частини Львівського і Поліського, окремих повітів і гмін Люблінського, Білостоцького і Краківського воєводств. Однак маршал сейму навіть не прийняв законопроект до розгляду. Це, по суті, означало кінець «нормалізаційної» політики. Останні ілюзії щодо можливості порозуміння з правлячими колами Польщі зникли. 24 лютого 1939 р. Під час розгляду у сеймі питання про державний бюджет голова УНДО В. Мудрий заявив, що УПР не голосуватиме за нього [14, 1939, N 1-2]. Ця заява стала офіційним розривом «нормалізаційної» угоди, укладеної між УНДО і польським урядом у 1935 р. УНДО знову перейшло в опозицію до влади. Спроба нормалізації українсько-польських відносин завершилася провалом.

Висновки. Отже, нова конституція (квітень 1935 р.) II Речі Посполитої, по суті, завершила процес перебудови устрою Польщі (що розпочався після травневого перевороту 1926 р. маршала Ю. Пілсудського та встановлення режиму «санації») на авторитарних засадах. Трансформація політичного ладу Польщі вплинула на характер українсько-польських відносин, спричинивши політику «нормалізації» українсько-польських відносин. Провідники організованого українського громадянства найбільш ефективним способом вирішення різноманітних проблем суспільного життя українців за умов, що склалися, вважали угоду з правлячим режимом. Попри вищу ефективність політичного функціонування недемократичного режиму (в окремі періоди суспільного розвитку), зумовлену наявністю у влади механізмів швидкого прийняття та реалізації політичних рішень та неперебірливістю у засобах, правлячий режим не зміг, або швидше, не захотів, реалізувати свою частину «нормалізаційних» зобов'язань. Врегулювати українсько-польські відносини шляхом порозуміння в умовах конкретної історичної ситуації виявилось неможливим. «Нормалізаційна» політика зазнала краху. Такий результат,

на нашу думку, був неминучим. Ідеологічним підґрунтям «нормалізації» була доктрина «прометеїзму», проте реальністю «нормалізаційна» угода стала лише у 1935 р., коли у II Речі Посполитій склалася така політична ситуація, яка робила порозуміння вигідним для обох сторін з тактичної точки зору. «Нормалізація» стала можливою лише завдяки виборчому компромісу, який дозволив УНДО сформувати своє парламентське представництво, а уряду отримати політичного союзника. Попри тактичний союз, стратегічна лінія політики як УНДО, так і «санаційного» режиму залишалася незмінною. А стратегічні цілі у сторін були різними. УНДО, тимчасово погоджуючись з фактом польського панування у Західній Україні, не мало наміру його увіковічувати. Автономія західноукраїнських земель розглядалася лише як етап на шляху до здійснення національного ідеалу – побудови самостійної держави на всій українській етнічній території. Польський уряд, будучи зацікавленим у збереженні, а по можливості і розширенні існуючих кордонів Речі Посполитої, не бажав іти на дії, які б посилювали українство як політичний чинник. Ідеї української самостійності та польської великодержавності поєднані бути не могли. «Нормалізація» виявилася не принциповою стратегічною домовленістю, а лише тактичним компромісом. А час дії будь-якого тактичного компромісу недовготривалий.

Спроба реалізації «нормалізаційної» політики цікава для дослідника також тим, що розкриває специфіку функціонування політичних інститутів та суб'єктів політики у період трансформації політичного режиму, зокрема міжпартійних відносин, відносин між політичними партіями і державною владою. Виразно виявилось, що кращі можливості для парламентської діяльності політичних партій створює

пропорційна виборча система. Вибори на основі мажоритарної системи в умовах встановлення авторитарного режиму позбавляють опозиційні партії будь-яких шансів сформувати своє парламентське представництво (за винятком домовленості з владою). Водночас виявилось, що у період (особливо на початковому етапі) трансформації політичного режиму державна влада є досить слабкою і гостро потребує політичних союзників. Цю ситуацію можуть використати інші політичні гравці, пішовши на союз з владою з метою реалізації власних інтересів. Так, УНДО в умовах нових політичних реалій продемонструвало тактичну маневреність, вміло скориставшись ситуацією, в якій опинилася влада, для здобуття політичних дивідендів (принаймні короткотривалих). Зміцнившись, авторитарна влада відкидає колишніх союзників. Пішовши на домовленість з владою, УНДО не зважило на громадську думку та суспільні вимоги, що коштувало партії значної частини прихильників. Розрив угоди з польським урядом і перехід партії в опозицію був дещо запізнілим. При цьому відносини між провладним УНДО і опозиційними українськими політичними партіями залишалися досить толерантними, що стало свідченням порівняно високого рівня політичної культури. Звичайно ж, порівняння ситуації, в умовах якої функціонували політичні партії Західної України міжвоєнного періоду з нашим часом є досить умовним. Адже тогочасним українським політичним партіям доводилося взаємодіяти із окупаційною владою. Попри це, багатий досвід діяльності легальних українських політичних партій Західної України міжвоєнної епохи повинен бути використаний сучасними українськими політиками, взятий на озброєння нинішніми політичними партіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран З. А. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду (1918-1939) / З. А. Баран // Дослідження з історії України. Вісник Львівського університету. – Львів, 1993 – Вип. 29. – С. 61–69.
2. Діло. – Львів. – 1925-1939.
3. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.) / О. Ю. Зайцев // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 72–84.
4. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. / Л. Зашкільняк // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwo. – Torun, 1997. – S. 438–440.
5. Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
6. Кедрин І. Життя, події, люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью Йорк : Видавничка кооператива «Червоної калини», 1976. – 724 с.
7. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. 1939) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, [Б.в.], 1993. – 204 с.
8. Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин / В. Мудрий. – Львів, [Б.в.], 1936. – 59 с.
9. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939) / Ю. Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 271 с.
10. Федик І. УНДО, ОУН і ставлення до Польщі / І. Федик. – Львів : ЛДУ, 1998. – 96 с.
11. Ajnenkiel A. Konstytucje Polski w rozwoju dzijowym 1791–1997 / A. Ajnenkiel. – Warszawa, 2001. – 534 s.
12. Czubinski A. Najnowsze dzieje Polski (1914-1983) / A. Czubinski – Warszawa, 1987. – 432 s.
13. Kaczmarek R. Historia Polski (1914-1989) / R. Kaczmarek. – Warszawa, 2010. – 992 s.
14. Sprawy Narodowosciowy. – Warszawa. – 1935-1939.
15. Torzecki R. Kwestia ukrainska w polityce III Rzeczy (1933-1945) / R. Torzecki. – Warszawa, 1972. – 526 s.

Рецензенти: *Багмет М. О.*, д.і.н., професор;
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор.

© Демчишак Р. Б., 2012

Дата надходження статті до редколегії 07.11.2011 р.

ДЕМЧИШАК Руслан Богданович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: функціонування політичних інститутів у Західній Україні у 1920-1930-х рр., історія політичної думки, політичні інститути та процеси.